

Bir Nazar İki Manzara: İzzetbegoviç'te Medeniyet Tasavvuru¹

“Bizi toprağa gömdüler fakat tohum olduğumuzu bilmiyorlardı.”

Medeniyet kavramı, farklı disiplinlerce ele alınmış ve tartışılmış olmasına rağmen, sınırları net olarak ortaya konmuş bir kavram değildir. Bir kısım düşünür için ütopya niteliğinde iken, başka bir düşünür için anti ütopya bir özellik ifade edebilmektedir. Medeniyet, kendisini farklı sınıflamalar ile ortaya koyabilmektedir. Bir sınıflama olarak kıta medeniyeti şeklinde; Afrika medeniyeti, Avrupa medeniyeti; bir başka sınıflama da ise millet veya ulus kökenli olarak gruplandırılmıştır. Kültürden farklı özelliklerde olan medeniyet, daha şemsiye bir kavram olarak literatürde yerini almıştır. Her iki kavramda iç içe olmakla beraber bireyin yaşantısında önemli bir yere tekabül etmekte ve onun yaşantısına yön verme niteliği göstermektedir (Okumuş, 2016).

Düşünceyi şekillendiren medeniyet ve kültürün izdüşümleri, Aliya'nın dünyasında bir kez daha kendini göstermektedir. Yaşantısı ve okuma birikimleriyle ortaya koyduğu bu izdüşümleri kendine has üslubuyla zenginleştirerek kavramlarına yansıtan Aliya, kendi sistemi içerisinde önemli bir yere sahip olan medeniyet tasavvurunu “alet ve kült” dikotomisi ile ele almıştır (İzzetbegoviç, 2022). Bu dualitede, medeniyet; modern insanın doğa üzerinde hükmettiği, ruhtan uzak olan cenahı temsil etmektedir. Kült ise, doğrudan insana, insani olma yönüne tekabül etmektedir. Bu dikotomi anlayışı pek çok düşüncesine sirayet etmiş ve düşünce sistemlerini şekillendirmede önemli bir faktör olarak yerini almıştır.

Dökümantasyon tekniği ile ele alınan çalışmada, İzzetbegoviç'in “medeniyet” kavramı ile sınırlı tutulmuş ve söz konusu kavramın ilişkili olduğu diğer kavramlarla olan bağı açıklanmaya çalışılmıştır. Söz konusu çalışma ile gerek kavramsal düzeyde gerekse kavramın alakalı bulunduğu bir örüntü meydana getirilmeye ve bu doğrultuda işlenmeye gayret edilmiştir.

Aliya İzzetbegoviç'in Sosyo-Biyografisi

Bosna Hersek'in Şamats kasabasında 8 Ağustos 1925'te dünyaya gelen Aliya İzzetbegoviç, Şamats'daki siyasi karışıklık sebebiyle henüz iki yaşındayken ailesi Saraybosna'ya taşınmış ve hayatına burada devam etmiştir. Ailesinden,

¹ Bahar Küçük, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri (Din Sosyolojisi) Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi
bahar_kucuk7@outlook.com | ORCID: 0000-0001-6077-3898

özellikle de annesinden dini eğitim alan Aliya, Saraybosna'nın itibarlı okullarından biri olan Birinci Erkek Lisesi'ne girerek eğitim hayatını burada sürdürmüştür. Mütefekkir, akademik hayatı çalkantılı denilebilecek bir dönem yaşamış olmakla beraber, gerek dönemin getirisinden gerekse okul ortamındaki olaylardan etkilenecek bir sıra komünist propagandalara meyletmiş ve Allah inancı, toplumsal hak ve hukuk gibi konular arasında bocaladığını dile getirmiştir. Ancak bu süreç içerisinde dahi dinle alakası hiçbir zaman kopmamış ve din karşısındaki komünizmi hiçbir zaman kabul etmemiştir. Bu durumu "Tarihe Tanıklığım" adlı eserinde şöyle anlatmıştır;

"Komünistler, komünist harekete örgütlü bir biçimde mensup olan öğretmenlere sahip olmasıyla tanınan benim lisemde özellikle güçlüydüler. Sınıfların etrafında illegal olarak dağıtılan broşürlerin bazılarını ele geçirmeyi başardım ve sosyal adalet -ya da daha sonra doğrusu sosyal adaletsizlik-sorunu, Tanrı gibi konular üzerine kafa yormaya başladım. Komünist propagandada Tanrı adaletsizliğin tarafındaydı; çünkü komünistler dini "halkın afyonu" olarak, yani halkın huzursuzluğunu yatıştırarak onları gerçekliğin dünyasında daha iyi bir hayat için mücadele etmekten alıkoyan bir araç olarak görüyorlardı. Bu çizgiye kaymak çok kolaydı. Ne ki, ben bunu kabul etmedim. Her zaman çok net olmasa bile, dinin temel mesajı bana hep sorumluluk gibi görünmüştür." (İzzetbegović, 2003, 13-14).

Daha sonra lise eğitimi devam ederken "Genç Müslümanlar Derneği"ne girerek grup içindeki çalışmalara aktif olarak katılmıştır. Bosna Hersek'in, 1941 yılında Almanya'nın desteğiyle kurulmuş olan Bağımsız Hırvatistan Cumhuriyeti'nin bir parçası haline gelmesi ve bu durumun neden olduğu yeni sorunların ortaya çıkması, Aliya'nın da Hırvatlar tarafından askere alınmak istenmesi gibi sebeplerle; Aliya, Saraybosna'dan Gradaçac'a kaçmak zorunda kalmıştır. Saraybosna'nın Tito'nun ordusu tarafından zapt edilmesi nedeniyle tekrar Saraybosna'ya dönmek zorunda kalan Aliya bu kez de Sırplar tarafından askere alınmıştır. Partizanlar'ın, Müslümanları tutuklamaya başladığı sıra da daha önceki İslami faaliyetleri sebebiyle, on dört arkadaşıyla birlikte tutuklanarak hapsedilmiştir. Hapiste geçirdiği üç yılın ardından Halide hanımla evlenmiş ve öğrenim hayatına ise öncelikle Ziraat Fakültesiyle devam etmesine karşın, bu fakülteyi yarıda bırakarak hukuk fakültesine geçiş yapmış, buradan 1956'da mezun olmuştur (Mulaosmanović, 2020).

Aliya'nın İslâmî görüşleri temele alarak dile getirmiş olduğu görüş ve düşünceleri, yalnızca Boşnaklar üzerinde değil eski Yugoslavya bulunan diğer etnik gruplara mensup Müslümanlar üzerinde de etkili olmaya başlamış ve bu sebeple yönetimin açık hedefi haline gelmiştir. Bilhassa 1970'te bir grup

arkadaşıyla birlikte kaleme alıp yayımladığı “İslâm Deklarasyonu” başlıklı metin gerek ülke içinde gerekse ülke dışında büyük yankı uyandırmayı başarmış bir metin olmuştur. Bosna-Hersek ve Yugoslavya Müslümanların yanında bütün dünya Müslümanlarına içerisinde bulundukları dönemde hem insanlığa hem de kendi dindaşlarına karşı sorumluluklarını hatırlatan bu bildiri bir süre sonra metni hazırlayanların siyasal baskılara mâruz kalmalarına sebep olmuştur. On dört yıl hapse mahkûm edilen Aliya İzzetbegoviç, Foça Hapishanesi'ne alınmasının ardından, 1987'de pişmanlık duyup af dilemesi ve bir daha siyasî faaliyetlere dönmek üzere söz vermesi halinde serbest bırakılacağına dair kendisine yapılan teklifi reddetmiş ve özgürlüğü uğruna da olsa davasını tercih etmiştir. Ancak bu sürecin ardından Komünist dünyanın dağılmaya yüz tuttuğu bir süreçte, demokratik ülkeler ve İslâm ülkelerinin baskıları sonucu 25 Kasım 1988'de serbest bırakılmıştır. Aliya'nın tahliyesine sebep olan siyasî gelişmeler onu toplumsal sorumluluk almaya zorlamış ve Genç Müslümanlar grubunda yer alan arkadaşlarıyla beraber Mart 1990'da kurduğu Demokratik Eylem Partisi'ni ülkede Müslümanların etkin bulunduğu bölgelerde örgütlemeye çalışmıştır. Yugoslavya'nın parçalanma süreci içinde 5 Aralık 1990'da girdiği seçimleri kazanan Aliya, Bosna Hersek'in cumhurbaşkanı olmuş, ardından, 1 Mart 1992'de gerçekleşen referandumla Bosna Hersek bağımsızlığını ilan etmiştir (İzzetbegoviç, 2003, 34 -Mulaosmanoviç, 2020).

1 Mart 1992'de gerçekleşen referandumla Bosna-Hersek her ne kadar bağımsızlığını ilan etmiş olsa da Sırp'lar bu durumu kabul etmeyerek silahlı çatışmalara başvurarak savaş başlatmışlardır. Bosna Hersek dirayetli mücadelesine üç yıl kadar devam etmiş ve kanlı savaş 14 Aralık 1995'te “Dayton” antlaşması ile son bulmuştur. İzzetbegoviç, hem savaş sırasında hem de savaşın ardından uluslararası baskılara maruz kalmasına rağmen, makul ve temkinli bir siyaset izleyerek, Bosna Hersek'in bağımsızlığı için çok ciddi çabalar sarf etmiştir. Dayton Antlaşması sonrasında yapılan ilk seçimde (1996) üçlü ülke diyebileceğimiz; Boşnak, Hırvat ve Sırp temsilcilerden oluşan üçlü başkanlık konseyine seçilerek başkanlığı üstlenmiştir. İki yıl sonra yapılan seçimde her ne kadar aday olmak istemese de tekrar aday olmuş ve buradaki görevine devam etmiştir. Ancak sağlıkla ilgili problemlerin baş göstermesiyle 2000 yılında görevini tamamlayamadan çekilmiş ve 19 Ekim 2003'te aramızdan ayrılmıştır (İzzetbegoviç, 2003,42 -Mulaosmanoviç, 2020).

İzzetbegoviç'in Başlıca Çalışmaları ve Etkilendiği Düşünürler

İzzetbegoviç yaşantısı boyunca pek çok eser kaleme almış ve gerek döneminde gerekse döneminden sonraki zamanda, fikirselsel ve pratik düzeyde yankılar uyandırmayı başarmıştır. “Doğu-Batı Arasında İslam” (din ve

medeniyet yönüyle İslam konusunu ele aldığı eseri-1984), “İslam Deklarasyonu” (siyasal İslam ve bu alanlardaki görüşleri içeren eseri-1970), “Özgürlüğe Kaçışım”, “Tarihe Tanıklığım”, “Köle Olmayacağız”, “İslami Yeniden Doğuşun Sorunları” gibi çalışmaları Aliya’nın fikir dünyasını yansıtan çalışmalarından bazılarıdır.

Kendi hayatı düzeninde teorik olarak bir çerçeve çizdiği dönem olarak gösterebileceğimiz; “İslam Deklarasyonu (1970)”, “İslami Yeniden Doğuşun Sorunları (1971-1983 arası)”, “Doğu-Batı Arasında İslam (1984)”, “Özgürlüğe Kaçışım (1988 sonrası)” bu dört eser önem arz etmektedir. Zira yazar ilk iki eseri sebebiyle yargılanmış ve hapis hayatı yaşamıştır (Toktaş, 2016).

Düşünür eserleriyle etkilerken, etkilendiği düşünceler ve düşünce öncüleri de olmuştur. Yukarıda da değinildiği gibi hayatının belirli evresinde derin ve karşılaştırmalı okumalar gerçekleştirme fırsatı yakalayan mütefekkir, Bergson’un “Yaratıcı Evrim”, Kant’ın “Saf Aklın Eleştirisi” ve Spengler’in “Batı’nın Çöküşü” adlı eserlerini tekrar tekrar okumuştur. Bunların yanı sıra Tolstoy, Dostoyevski, Hegel, Mevdudî, Seyyid Kutub, Fazlurrahman ve Milan Kundera gibi isimleri de etkilendiği şahsiyetler arasında gösterebiliriz (Aygün, 2017-Toktaş, 2016).

Mütefekkirin Düşünce Dünyası

Bir insanın düşünce dünyasının şekillenmesinde nasıl ki tek bir durum veya tek bir olgu sebep değilse, Aliya’nın düşünce dünyası içinde aynı durum söz konusudur. Kendi hayatı içinde yaşamış ve tecrübe etmiş olduğu hem coğrafi hem sosyo-kültürel ortam, ailesinden aldığı eğitim, karşılaşmış olduğu sosyal olaylar gibi durumlar düşünce dünyasının şekillenmesinde etkili olmuştur.

İlk olarak yaşadığı coğrafyaya bakacak olursak; uzun bir geçmişe sahip olan Bosna Hersek, Ortaçağlardan günümüze kadar jeopolitik bir konumu olan Avrupa ülkesidir. Tarihte bağımsız krallıktan bir Osmanlı eyaletine, arkasından Avusturya Macaristan İmparatorluğu yönetimine ve en son 1945’ten 1992’ye kadar Yugoslavya Federal Cumhuriyetlerinden biri olarak yer almıştır. Bosna’nın hem siyasi hem de coğrafi konumu, doğu-batı arasında bir sınırdaki yer alması ve diğer dinlere mensup insanlar arasında yer alması çocukluğundan itibaren çok kültürlü bir yaşamı tecrübe etmesini sağlamıştır. Bu durum ona içinde yaşadığı süreçlerle beraber diğer dinleri ve ideolojileri hem tanıma hem de mukayese fırsatı sunmuştur. Bunun yanında sahip olduğu İslami terbiye inancını, Müslüman olmayan toplumlara karşı koruma gayreti içinde olmuştur. Avrupa kültürü ile iç içe yaşayan İzzetbegović, bir “öteki” olmayı tecrübe etmiş ve ötekini anlama-birlikte yaşama gibi farklı kültürel

tecrübeleri yaşantısında edinmiştir². Yaşadığı coğrafyanın sürekli siyasi çekişmeler içinde olması, şahit olunan acı ve sıkıntıların yaşanması, onun perspektifinde dünyanın veya hayatın bir dram olduğu ve bu sebeple ütopyaların karşısında durduğu bir duruş sergilemesine neden olmuştur. “Doğu Batı Arasında İslam” eserinde ütopyayı gayri insani ama mükemmel bir prensip olarak değerlendirmiştir (İzzetbegoviç, 2022; Sarıkaya, 2018; İzzetbegoviç, 2003, 246).

Düşünsel farklı tecrübeler içinde gösterebileceğimiz; hapis tecrübesi, inancında tecrübe ettiği şüphe dönemi, Genç Müslümanlar Teşkilatı tecrübesi gibi durumları da yaşamış olması İzzetbegoviç'in düşünce dünyası için farklı bir çehre oluşturmuştur. Aliya İzzetbegoviç, hayatı boyunca; komünizm, krallık, sosyalizm ve kendi başkanlığı dönemindeki demokrasi ile beraber farklı rejimlere şahit olmuştur. Bu anlamdaki yaşantıları hem aralarında mukayese edebilmesine hem de İslam modeliyle karşılaştırabilmesini sağlamıştır. Söz konusu rejimlerde Müslümanların temsil edilemeyişi, hürriyet ve özgürlüklerinin kısıtlanması onu alternatif arayışlara sevk etmiştir. Bu değerlendirmelerinden hareketle demokrasiye en uygun modelin İslam modeli olduğunu dile getirmiş ve “İslam Deklarasyonu” eserinde “İslam tarihindeki ilk dört halife, hiçbir şekilde kral ya da sultan değildi.” sözleriyle de ele almıştır. Hapiste geçirdiği zaman içerisinde felsefeden sosyolojiye, antropolojiden biyolojiye pek çok alanda okumalar yapmasını ve bu dönemi genel anlamıyla bir okul gibi geçirmesini sağlamıştır (İzzetbegoviç, 2021, 46; Sarıkaya, 2018,405).

Bu dönemde yaptığı okumalardan da hareketle, insanı merkeze aldığı bir düşünce sistemi geliştirmiş ve insanı anlamaya ve açıklamaya çalışmıştır. İnsanı anlamada ise yalnızca bir yönüne odaklanma olarak değil, bütüncül olarak yaklaşmayı ana gaye olarak belirlemiştir. İnsanın maddi yönü için biyoloji ve zooloji ilimlerinden; sosyal yönüne atıfta bulunmak içinse antropoloji ve sosyoloji gibi ilim dallarından istifade etmiştir. Bu anlamda Aliya, hangi konuyu ele alırsa alsın insan merkezli bir değerlendirme ortaya koymuştur. Onun düşünce sistemi içinde “insan” önce gelmektedir. Toplumun insandan önceliği fikrine karşı çıkar, ‘her şey insana insansa yalnız Allah’a hizmet etmelidir’ ve hümanizmin ilk ve son anlamı bu olmalıdır şeklinde izah etmiştir. Bu anlamda önemseydiği bir diğer konuda insanın özgür iradesinin önemi ve buna dayanan ahlakın tesis edilmesi konusudur. Özgürlüğün

² Birlikte yaşama konusunda İslam dini ve Müslümanların ortaya koyduğu performans oldukça etkileyicidir. Aliya'nın tecrübe ettiği bu tarih hala anlaşılmayı beklemektedir. Ayrıntılı okumalar için bk. Küçük-Güngör, 2022.

olmadığı yerde ne ahlaktan ne de insanlıktan söz edilemez şeklinde düşünmektedir (İzzetbegoviç, 2022; Sarıkaya, 2018,413).

İzzetbegoviç, üç dünya görüşü olarak bahsettiği; dini görüş (ruhçu-maneviyatçı), materyalist ve İslami görüş şeklinde bir sınıflamaya gitmiştir. Bu üç esas içerisinde; ilkinde göre esas ve yegane varlık ‘ruh’tur, ikincisine göre ‘madde’ ve sonuncusuna göre ise ruh ve maddenin bir arada oluş halidir. Bu üç dünya görüşünde geçerliliği olan; ruh ve maddeyi birleştiren İslami görüştür. Bu anlamda Aliya, iki zıt kutbu birleştiren bir sentez ve ‘üçüncü yol’ olduğunu savunmaktadır (İzzetbegoviç, 2022, 11; Sarıkaya, 2018, 408).

Aliya İzzetbegoviç ve Medeniyet Tasavvuru

Medeniyet Kavramı

Medeniyet kavramı, Arapçada şehir anlamına gelen ‘el-Medine’ kelimesinden türetilmiş bir kavramdır. Medeniyet kavramı, Batı dillerinde ‘civilisation’ kelimesiyle 1756’da Fransız dilinde ilk olarak kullanılmıştır. İngilizcede ise 1770’li yıllarda ‘civilization’ sözcüğüyle literatüre girmiştir. Buna göre medeniyet sözcüğü, Batı dünyasında, İslam dünyasından asırlar sonra ortaya çıkmıştır (Günay, 2020, 77-78).

Medeniyet kavramı pek çok farklı disiplince tartışılmış ve farklı açılardan ele alınmış bir kavramdır. Bu denli tartışmaya karşın, kavramın tam olarak neyi ifade ettiği netleşmiş değildir. Kimi yerde bir ütopyayı ifade ederken, kimi yerde anti ütopya bir tutumu ifade etmektedir. Ütopyacı olan yaklaşımlar aslında genel olarak siyasi söylemler üzerinden üretilmektedir (Karaaslan, 2013, 27). Bir diğer anlamda ise, kültür ile medeniyetin farkını ortaya koymak, medeniyetin anlaşılması ve sınırları için ayrıca önem arz etmektedir. Kültür, medeniyete göre daha özel bir anlam ifade eden kavramdır. Medeniyet ise daha şemsiye bir kavram olarak; devlet, toplum ve kültürü içine alan bir kavramdır. Bir diğer açıdan baktığımızda, din de medeniyetle ilgili bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Herhangi bir medeniyete baktığımızda kurucu bir unsur olarak dini görürüz. Gerek din kelimesini gerek medeniyet kelimesi aynı köke sahip (d-y-n) kökünden türemiş olup, borçlu olma, idare etme, otorite sahibi olma gibi anlamları barındırmaktadır. Her iki kavramda ortak düzlemde hem birbirini etkileyen hem de birbirinden etkilenen bir nitelik arz etmektedir (Okumuş, 2016,14).

Peki tek bir medeniyetten söz edilebilir mi? Batı’nın ortaya koyduğu gibi veya koymak istediği haliyle tek bir medeniyetten söz edilemez. Batı medeniyeti merkezli tek bir medeniyetten değil, birden fazla medeniyetten söz etmek doğru olan yaklaşımdır. Medeniyet bazen kendisini kıta medeniyeti;

Asya, Afrika ve Avrupa gibi, bazen bölge esaslı bazense milletler esas alınarak bir sınıflama olarak kendini ortaya koymuştur (Okumuş, 2021, 67).

Batı, medeniyet yaklaşımında egosantrik bir tutum sergilemekle beraber, diğer medeniyetler söz konusu olduğunda, diğer medeniyetleri nesne konumunda değerlendirmektedir. Bu anlamda bakıldığında, Batı'nın küreselleşmeyi de kendi medeniyetini yaygınlaştırmak amaçlı istihdam ettiği görülmektedir³. Buradan bakıldığında ise medeniyet kavramının nötr bir kavram olup olmaması, hangi anlamda kullanıldığına bağlıdır. İslam'ın ve Müslümanların medeniyet tasavvurlarında; farklı medeniyetlerin bir zenginlik olduğu, medeniyetler arası etkileşim ve iletişimin önemli olduğu görülmektedir. Bu manada gerek Farabi'nin gerekse İbn Haldun'un medeniyet hakkındaki görüşleri de örnek gösterilebilir (Okumuş, 2021, 66). Burada Kur'an-ı Kerim'de geçen "... Tanışasınız diye sizleri kavim ve kabilelere ayırdık..." (Hucurat Suresi-13) ayeti akla gelmektedir. Ayet içerisinde de mesajın bir nevi kültürel etkileşime, dolayısıyla medeniyetler arası etkileşime bir vurgu yaptığı ifade edilebilir.

Aslında, Aliya'nın kültürden sıyrılmış bir medeniyet ortaya koymasında ve böyle bir ikiliğe gitmesinde (İzzetbegoviç, 2022), Batı'nın egosantrik tutumunun etkisinin olduğu da ayrıca söylenebilir.

Aliya'da Kültür ve Medeniyet Düalizmi

İzzetbegoviç'in düşünce sisteminde, insanın ortaya çıkışıyla ilgili birbirine zıt iki kavram zikredilmektedir; alet ve kült. Kült (kültür) ve alet(medeniyet), insanın iki farklı tarihini temsil etmektedir. İzzetbegoviç, bu anlamda kültür ve uygarlık kavramlarını dikotomik tarzda ele almıştır. Medeniyet, teknik ilerlemenin güzergahı olan kısımdır. Bu düalizm içerisinde; kültürün muhatabı insanken, medeniyetin muhatabı toplumdur. Egemenlik anlamında da farklı çehreler ortaya koyan bu iki kavramda; kültürün amacı, terbiye ile bireyin kendisine hâkim olmasıyken, medeniyetin/uygarlığın amacı, bilim ve teknoloji aracılığıyla tabiat üzerinde hakimiyet kurmaktır. Kültürün şemsiyesi altında; insan, felsefe sanat ve inanç gibi konular yer alır. Bu konuya "Doğu-Batı Arasında İslam" adlı eserinde Spengler'e atıf yaparak, Grek ruhu ve Roma zihniyeti üzerinden örneklem sunar. Spengler eserinde bu durumu;

"Medeniyetler gelişmiş bir insanlık türünün varabileceği en dış ve suni durumlardır. Bir neticedir onlar... Romalıların büyük bir gelişmeyi önceleyen değilde kapatan barbarlar olduğu gerçeği... ruhsuz, felsefesiz, sanattan

³ Küreselleşmenin Batı hegemonyası ve fırsatları ile ilgili tartışmaları için bk. Güngör-Sarıkaya, 2022.

yoksun... Tek kelimeyle Yunan ruhu- Romalı zekası, bu antitez; kültür ile medeniyet arasındaki farktır.” Spengler, 1997, 45-46) şeklinde ele almıştır.

Kültür, insan zihniyetinin hem kurumsallaşmasını hem de sonraki dönemlere aktırılmasını sağlamaktadır (İzzetbegoviç, 2022, 96-97). Aliya’ya göre kültürel alan, insanın evrensel ontolojik dünyasını da ifade etmektedir (Özcan,2019, 2642).

Aliya, medeniyeti tek başına ne iyi ne de kötü olarak algılamamaktadır. İnsan nefes almaya ve yemek yemeye nasıl mecbursa medeniyet üretmeye de öyle ihtiyacı bulunmaktadır şeklinde açıklamıştır (İzzetbegoviç, 2022,98).

İzzetbegoviç'in düşünce sistemine göre uygarlık/ medeniyet bir anlamda eğitimi zabt etmiş vaziyettedir. Diğer bir deyişle uygarlık, okulun ve eğitimin gaspıyla neticelenme olarak kendini ortaya koymuştur. Genel anlamda, modern toplumlardaki eğitim pratiklerinin temel amacının da buna yönelik bir tutum olduğu söylenebilir. Medeniyet, eğitim ve eğitim benzeri araçlara dayanarak homojen-tek tip bir “kitle kültürü” üretme amacı içindedir. İzzetbegoviç, bu ifadelerde geçen kültür teriminin medeniyet anlamında anlaşılması ve değerlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir (İzzetbegoviç, 2022, 107-108-Özcan, 2019, 2635).

İzzetbegoviç, medeniyet kavramını insan-mekân ilişkileri bağlamında da ele almaya çalışmıştır. Birer yaşam alanı olarak köy ve şehirleri (özellikle modern kentleri) kültür ve uygarlık kavramaları çerçevesinde yorumlama denemesi gerçekleştirmiştir. “Köyün tabiat ile olan bağı, formel olmayan insan ilişkileri ve folklorik hayatı insanı özgürleştiren bir ortamdır. Kent insanı, bunun karşısında formel olanın, tabiat dışı mekansallığın ve kolonize olmuş toplumsal pratiğin parçası olarak sadece kitlenin içinde erimektedir.” İzzetbegoviç'in düşünce sistemi içerisinde bu iki mekan arasında var olan karşıtlığı radikal bir şekilde ele aldığını görmekteyiz. Kentleşmeye paralel bir şekilde gelişme gösteren uygarlık, kişileri; dinden ve sanattan uzaklaştırarak ruhsal sefalet ve çıkmazların kıyısına getirmiştir. Bu sürecin sonucunda uygarlık kendisi için en uygun mekân olarak kenti üretmiş ve burada varlığını üretmeye devam etmiştir. Son yüzyıllarda teknolojiyi gelişmesine rağmen, insanı özgürleştirmeden uzak bir uygarlık süregelmiştir (Özcan, 2019, 2639). Sosyolojik literatürde Weber'in “büyünün bozulması” (Suğur, 2013) olarak ifade ettiği, modern toplumlarda her geçen günün aklın biraz daha egemen hale gelmesi durumu da söz konusu uygarlık ile kendini ortaya koymuştur (Suğur, 2013,45).

İzzetbegoviç'teki uygarlık, insanı tek boyutlu bir varlık olarak ve bütün tinsel özelliklerden arınmış, yalnızca biyo-teknik bir varlık olarak temele

alınmasına ve bu temelde yoğrularak dönüşmesi süreci olarak aksetmektedir. Tek boyutlu olan insan, özgürlüğünü yitirmiş ve tıpkı bir makine gibi yaşam sürme yolunu tutmaktadır. Bu düalitenin bir diğer yönünü ise Aliya'nın kendi dönemi içinde tartışıla gelen 'kitle kültürü' nün de etkisi söz konusudur. İlk önce kavram tahlili ile görüşlerini ortaya koyan düşünür, içerisinde her ne kadar kültür geçse de "kitle kültürü" nün medeniyetin bir ürünü olduğunu söylemektedir. Kültür insanı ön plana çıkararak ferdi yönüne atıf yaparken; kitle, tek tipleştirmeyi merkeze almaktadır. Bu nitelikleri dolayısıyla, kitle kültürü, medeniyetin gelmiş olduğu seviyenin somutlaşmış halini göstermektedir (Karaaslan, 2013).

İzzetbegoviç'in uygarlık ve kültür ayrımı, Z. Gökalp'in kendi düşünce ekseninde geliştirdiği medeniyet ve hars ayrımına benzer bir kavramsal çerçeveyi akla getirmektedir. Her iki düşünürde kavramlara farklı anlamlar yüklemektedir. Gökalp, kültürün ulusal bir nitelik arz ettiğini, bu sebeple başka bir ulusa aktarılamayacağını söylemektedir. Ve onun düşünce sisteminde her iki kavramda olumlu özelliklerdedir. Uygarlık ise, bir ulustan başka bir ulusa aktarılabilir nitelikler arz etmektedir. Bu anlamda Gökalp'te bu iki kavram birbirini besleyebilme özelliği gösterebilmektedir (İzzetbegoviç, 2022, 88-90-Arslan, 2004; Güngör-Şahin, 2022).

İzzetbegoviç uygarlığı-medeniyeti, M. Akif Ersoy'a yakın bir anlam örüntüsünde anlamakta ve olumsuz anlamda bir çizgide değerlendirmektedir. Ersoy için medeniyet kavramı, yalnızca bir yönün (fiziki veya ruhsal) ortaya çıkması şeklinde telakki eden, Batıcı anlamda medeniyetin karşısında bir duruş sergilemiştir (İzzetbegoviç, 2022,87-88; Durak, 2016). Bu anlamda Ersoy ile İzzetbegoviç'in medeniyet anlayışlarının birbiri ile paralellik gösterdiğini söyleyebiliriz.

Medeniyet Tasavvuru ve Din Sosyolojisi İlişkisi

Genel anlamda Aliya'nın çalışmalarının, doğrudan veya dolaylı bir şekilde dinle ilişkili olduğu görülmektedir. Bu durumun oluşmasında şüphesiz pek çok faktör etkili olmakla beraber, "öteki" olmayı yaşamış olması ve bu sebeple kendisini ortaya koyarken temele aldığı ana etken olarak dine veya dinle ilişkili süreç ya da kavramlara yönelmesi gösterilebilir.

Yaşantısı boyunca içinde bulunduğu sürecin, kendi görüş ve düşüncelerinin oluşmasında temel oluşturması, onun sosyo-biyografisini de önemli kılmaktadır. İçinde bulunduğu dönemden bağımsız alamayacağımız "medeniyet tasavvuru" da bu sürecin bir parçası konumundadır. Bu düşünce sisteminin, gerek din sosyolojisinde gerekse genel sosyoloji de- medeniyet

sosyolojisi perspektifinde- kendine has bir örüntü ortaya koyduğu görülmektedir.

Alet ve kült ayrımına gitmesi (İzzetbegoviç, 2022, 88), nötr bir kavram olarak karşımızda duran “medeniyet” kavramının bir nevi, Batı tarafından ideolojik bir hale getirilmesi ile de ilişkili gösterilebilir. Batı’nın medeniyet kavramına egosantrik yaklaşımı (Okumuş, 2021), ve insanı tek boyutluluğa indirgeyen bir medeniyet anlayışı benimsemesi de bu ayrıma, bir diğer neden olarak nitelenebilir.

Dikotomilerin, düşünce dünyasında önemli yeri olan düşünür iki zıt kutbu birleştiren “üçüncü bir yol”dan bahseder. Ruhçu-maneviyatçı görüş bir ucu, materyalist olan kısım ise diğer ucu temsil etmektedir. Aliya, bu iki uçtan sentez olarak “İslami yol”u ortaya koymaktadır. Müslümanların mevcut durumunu değerlendiren düşünür, çözümün; tekrardan İslam’ı merkeze alarak olabileceğini söylemiştir (İzzetbegoviç, 2022). Bir aydın olarak da çözümler ortaya koyan Aliya, “üçüncü yol” görüşünü İslam’ın fikir önderlerini sınıflamada da kullanmaktadır. Bu tasnifte “tutucu (şeyhler, hocalar)” bir uç sınıfı, “modernistler” ise diğer uç sınıfı temsil etmektedir. Yenilikçiler ise doğru olan orta yolu temsil etmektedirler. Şeyhler ve hocalar dini anlama noktasında dogmatik davranmakta ve bin dört yüz yıl önce din nasıl yaşanmışsa aynı yaşanmalıdır görüşündedirler. Modernistler de tutucular gibi kendi değer ve dinlerine yabancılaşmışlardır. Yenilikçilerde İslam toplumlarının, aydın grubunu temsil etmektedirler ve müslümanlarca yaşanan krizlere çözümü veya çözümleri bu sınıf sunacaktır (Toktaş, 2016, 21).

Düşünce sisteminde insanı önelemesi, insan olmak ve ahlaklı olmak arasında ayrılmaz bir bağ bulunduğunu nitelemesi onun felsefesinde önemli bir yer tutmaktadır. Özgür iradenin olmadığı ve özgür iradeye dayanan ahlakın bulunmadığı bir toplumda insanlığı aramak da boşunadır görüşü adeta onun düşüncesinde yapı taşı niteliğindedir (Toktaş, 2016, 28).

Sonuç

“Öteki” olmayı hayatı boyunca tecrübe etmiş olan A. İzzetbegoviç, her insanda olduğu gibi gerek yaşantısının gerekse dönemin şartlarının gölgesi altında düşünce dünyasını oluşturmuştur. Coğrafi ve siyasi çekişmelerin yanında inancı çerçevesinde de farklı düşünceleri yaşamıştır.

İnsanı merkeze alan düşünce sistemi içerisinde, insanı tek yönüyle değil bütüncül olarak ele almaya gayret etmektedir. Onun düşünce sisteminde insan önce gelmektedir. “Her şey insana insansa yalnız Allah’a hizmet etmelidir. Ona göre hümanizmanın ilk ve son anlamı böyle olmalıdır. İnsanı önelemesi ve özgür iradeye önem vermesi doğrultusunda özgür iradeye dayalı bir ahlakın

tesis edilmesi gerekliliği de ayrıca önem arz etmektedir. Çünkü özgürlük hem ahlakın hem de insanlığın yegâne şartlarından biridir. Yine düşünce sisteminde kendisinin ortaya koyduğu üçüncü yol; maneviyatçı ve materyalist olan iki zıt kutbu birleştiren bir görüş ortaya koymaktadır.

İzzetbegoviç, insanlığın ortaya çıkmasında iki zıt kavramdan; alet ve kültürden bahsetmektedir. Kültür kültürü; alet ise medeniyeti temsil etmektedir. Dikotomik tarzda ele aldığı bu iki kavram farklı çehrelere tekabül etmektedir. Teknik ilerleme tarafını medeniyet kavramı ile birleştiren Aliya için, sanat, insan ve inanç gibi kavramlar ise kültür şemsiyesi altında yer almaktadır. Eserlerinde bu duruma yer veren İzzetbegoviç'te, kültürel alan ayrıca evrensel ontolojik dünyaya da karşılık gelmektedir. Uygarlık, insanı tek boyutlu bir varlık olarak ele almış ve özgürlüğünü yitirmiş bir alan bırakmıştır.

Düalistlerden oluşturduğu “orta yol/üçüncü yol” görüşünü İslam düşünürlerini sınıflamada da kullanmıştır. İfrat ve tefrit olarak da düşünebileceğimiz bu sınıflama da tutucular bir ucu, modernistler ise diğer ucu temsil etmektedir. Üçüncü yol veya orta yol olarak “yenilikçiler” yer almaktadır. Bu anlamda yenilikçiler doğru yolu temsil eden grup olarak, Aliya'nın düşünce sisteminde yer almaktadır.

Kaynaklar

- Aygün, A. Aliya İzzetbegoviç'te Din ve Siyaset, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2017.
- Arslan, M. “Ziya Gökalp'te Kültür ve Uygarlık Anlayışı”. *Sosyoloji Dergisi* 3/11, (2004) 11-19.
- Durak, N. “Mehmet Akif Ersoy'un Düşünce Dünyasında Ahlak, Erdemler ve Medeniyet İlişkisi”, *SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/37, (2016) 151-169.
- Günay, D. “Medeniyeti Açıklamak İçin Bir Yaklaşım” *Felsefe Dünyası Dergisi* 69 (2020) 76-92.
- Güngör, Ö.-Sarıkaya, M. E. *Sosyolojik Açından Küreselleşme ve Din El Kitabı*. Ankara: Son Çağ Akademi, 2022.
- Güngör, Ö.-Şahin, B. "Social Ethics at Ziya Gökalp", içinde, *Eastern and Western Ethicians, A Critical Comparison*, Prof. Dr. Ali Rafet Özkan Prof. Dr. Emine Öztürk Assoc. Prof. Sadagat Abbasova, *Livre De Lyon*, Lyon, 2022.
- İzzetbegoviç, A. *Doğu Batı Arasında İslam*, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2019.
- İzzetbegoviç, A. *Tarihe Tanıklığım*, ter: A. Erkilet, İstanbul: Klasik Yayınları, 2003.
- İzzetbegoviç, A. *İslam Deklarasyonu*, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022.
- Mulaosmanović, O. Aliya İzzetbegoviç, TDV İslam Ansiklopedisi, 2020.
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/izzetbegovic-aliya>
- Karaaslan, F. “Medeniyet Tartışmalarına Anti-Ütopyacı Bir Yaklaşım, Aliya İzzetbegoviç”, *Üsküdar Bel*. 2013.

- Küçük, S.-Güngör, Ö. “Brotherhood Beyond the Ummah, Theological and Socio-Cultural Perspectives to Potential of Coexistence”, HTS Teologiese Studies = Theological Studies, 2022, , LXXVII, sayı, 4, 1-13, 2022.
- Sarıkaya, B. “Aliya İzzetbegoviç’in Düşünce Dünyası ve İnancını Şekillendiren Tarihsel Arkaplan” Turkish Studies 13/25, (2018) 401-415.
- Spengler, O. Batı’nın Çöküşü çev. Nuray Sengelli, İstanbul: Dergah Yayınları, 1997.
- Suğur, Serap. Sosyolojiye Giriş, Eskişehir: Anadolu Üni. Web-ofset, 2013.
- Okumuş, E. “İslam Medeniyetinin Ana Çizgileri” Lale Kültür, Sanat ve Medeniyet Dergisi (2021) 66-80.
- Okumuş, E. “Farabi’nin Medeniyet Sosyolojisine Katkıları” Diyanet İlmi Dergi 52/3, (2016) 11-30.
- Özcan, M. “Aliya İzzetbegoviç’in Medeniyet Tasavvuru” Uluslararası Toplum Araştırmaları Der. 11/18, (2019) 2634-2643.
- Toktaş, F. “Yenilikçi Müslüman Düşünür Olarak Aliya İzzetbegoviç”. DEÜİFD XLIV (2016) 7-45.